

«Man burde kanskje spurt seg hva det var som gjorde at enkelte følte at krymping var et godt bilde på det som hendte med psyken i en terapitime»

Hans Andreas Tvedt
hans@klisjeer.no

INDOKTRINERT?

Med Korekrigen fikk begrepet hjernevask sin spredning i USA. Mange hjemvendte amerikanske krigsfanger uttrykte negative holdninger til krigen. Var de blitt utsatt for kommunistisk indoktrinering? Bildet viser mannskapet på en B-29, som ble holdt i

fangenskap i Kina etter
å ha blitt skutt ned
i Koreakrigens siste
år, 1953. De ble løslatt
først i 1955. Foto: U.S.Air Force

Mange vil mene at lånordet «hodekrymper» for psykolog og psykiater (hentet fra amerikansk headshrinker) ikke er særlig god norsk. Samtidig er språket vårt fullt av slike oversettingslån. I tilfellet hodekrymper er det fremmede språkbildet fullstendig oversatt med norske elementer, i motsetning til ekte lånord (som *sexy* og *chatte*) eller hybridlån (frike ut og kule ned). Det parallelle uttrykket «hjernekrømper» vil nok legge seg i kategorien hybrid, og er i mine øyne bedre. Begge lånordene dukket opp i Norge i smusslitteraturen fra midten av 60-årene, og skyldtes sikkert late oversettere (eller like sannsynlig: underbetalte). I dag gir «hodekrymper» en del flere treff hvis man søker i Nasjonalbiblioteket, mens det ved Google-søk er omvendt. Det tyder på at hjernekrømperne vinner frem.

I USA, der hodekrømperingen ifølge Etymonline kom i utstrakt bruk i 50-årene, er det etter hvert forkortet til bare «shrink» (begrepet er først registrert på trykk i Thomas Pynchons *The Crying of Lot 49* fra 1966). Headshrinker skal ha oppstått i filmstudioene i Hollywood, antageligvis med henvisning til en søramerikansk urfolksstammes praksis med en gang iblant å krympe overvunne fienders hode. Kannibalfilmer og eksotiske jungleeventyr var i hvert fall på moten på denne tid, skriver J.A. Lieberman (2015). Det er også et eksempel på en i utgangspunktet nedvurderende betegnelse som ble så allmenngjort at det fullstendig har mistet sitt sting. I utgangspunktet burde man kanskje spurt seg hva det var som gjorde at enkelte følte at krymping var et godt bilde på det som hendte med psyken i en terapitime.

Et lignende begrep som berører hjernen, handler om en grundig rengjøring. Ordet «hjernevask» var en ren bieffekt av Korea-krigen, der vestlige soldater kom i kontakt med kinesiske indoktrineringsmetoder. Et stort antall hjemvendte amerikanske krigsfanger uttrykte overraskende negative holdninger til krigen, og var tilsynelatende blitt kommunister. Dette er kulturutveksling i praksis! Men utvekslingen besto nok mest i kontakt med metodens fengende navn, *hsi-nao*, hjernevask. Ifølge Taylor (2004, s. 5) stammer det kinesiske uttrykket muligvis fra en eldgammel meditasjonsteknikk for å rense sinnet, og oversettelsen kunne visstnok like gjerne vært hjertevask.

Det føltes neppe særlig rettferdig at surt vunne erfaringer og synspunkter om krig ble ugyldiggjort som hjernevask

I Kina ble slik hjerte-/hjernevask til overtalelse av annerledestenkende formelt omtalt som tankereform – *szu-hsiang-kai-tsau*. I USA fikk begrepet «brainwashing» sin spredning med noen sensasjonelle artikler (og etter hvert bøker) skrevet av den glødende anti-kommunisten, reporteren og CIA-medarbeideren Edward Hunter fra 1950. Allerede på midten av tiåret kom fagartikler som i stor grad tilbakeviste påstandene om noen spesiell psykologisk indoktrinering (se f.eks. Anderson mfl., 1954; jf. Ritchie, 2002). Fangenes «symptomer» skyldtes antageligvis generelt miserable vilkår i leirene og vitaminmangel. Men forestillingen om hjernevask var allerede etablert og populær, og spørsmålet er fortsatt kontroversielt. Begrepet var uansett utvilsomt nyttig i den pågående propagandakrigen mot Den røde fare. For krigsveteranene ble det, som Anderson påpeker, en ytterligere belastning å bli mistenkeliggjort som femtekolonnister og behandlet som svikere, og man kan vel tenke seg

at det likeledes neppe følte særlig rettferdig at surt vunne erfaringer og synspunkter om krig ble ugyldiggjort som hjernevask.

I Norge er hjernevask først omtalt i «Innstilling fra Utvalget til å greie ut spørsmålet om vårt psykologiske forsvarsberedskap» fra 1953, som tar det riktig alvorlig. Samme år dukker ordet opp i avisen Friheten, der det meldes at Washington frykter krigsfangens hjemkomst fordi det «lenge har vært kjent at nord-koreanere har brukt 'den psykologiske metoden hjernevask', på amerikanske krigsfanger». Avisen kaller det også for «den milde behandlings tortur», en «besnærende mild og innsmigrende behandling» som skal ha omvandlet de amerikanske fangene til kommunister. Friheten var og er organet for Norges Kommunistiske Parti, men journalisten er forbilledlig nøytral om hvorvidt en slik omvendelse var et gode eller ei.

«Hjernevask» er i dag et helt alminnelig uttrykk som betegner sekters metoder for å holde medlemstallet oppe, det er navn på underholdningsprogrammer på NRK og på slikt tenåringer mener foreldre bedriver når det kvernes om lekser eller nødvendigheten av å lære å vaske sine egne klær.

Disse psykologrelaterte hjerne-metaforene virker ubehagelig beslektet. Men de har ikke nødvendigvis annen sammenheng enn at de begge dukket opp i USA omtrent samtidig, og kanskje at det som vaskes for hardt, har en lei tendens til å krympe. Det må nok tenåringene til sin bedrøvelse oppdage på egen hånd.

Indoktrinert? Med Korekrigen fikk begrepet hjernevask sin spredning i USA. Mange hjemvendte amerikanske krigsfanger uttrykte negative holdninger til krigen. Var de blitt utsatt for kommunistisk indoktrinering? Bildet viser mannskapet på en B-29, som ble holdt i fangenskap i Kina etter å ha blitt skutt ned i Koreakrigens siste år, 1953. De ble løslatt først i 1955. Foto: U.S. Air Force

Hans Andreas Tvedt

er forlagsredaktør i Cappelen Damm Akademisk og driver nettstedet klisjeer.no, som handler om norske uttryksmåter. I Psykologtidsskriftets spalte vil han se på psykologiens ord og vendinger. Send ham derfor tips om uttryksmåter, enten de kommer fra folkepsykologien, psykisk helsevern, profesjonsfaget eller andre relaterte områder. E-post: hans@klisjeer.no

Referanser

<https://www.etymonline.com/word/head-shrinker>

Anderson, C L., Boysen, A.M., Esenstein, S., Lam, G.N. & Shadish, W.R. (1954). Medical experiences in communist POW camps in Korea. *The Journal of the American Medical Association* 1954; 156: 120–122

Diesen, E. (red.) (1953). *Innstilling fra Utvalget til å greie ut spørsmålet om vårt psykologiske forsvarsberedskap*. Forsvarsdepartementet

Lieberman, J.A & Ogas, O. (2015). *Shrinks: The Untold Story of Psychiatry*. New York, Little, Brown and Company

Friheten 18. april 1953, s. 6: «Washington frykter krigsfangens hjemkomst».

Ritchie E.C. (2002). Psychiatry in the Korean War: Perils, PIES, and Prisoners of War. *Military Medicine*, 167, 11: 898–903

Taylor, K. (2017). *Brainwashing: The Science of Thought Control*. Oxford: Oxford University Press, 2. utgave